

Skokloster

Stenhuset

Arkeologisk schaktningsövervakning 2008

RAÄ 111
Skokloster 2:4
Skokloster socken
Uppland

Ola Korpås

UPPLANDSMUSEET

Skokloster

Stenhuset

Arkeologisk schaktningsövervakning 2008

RAÄ 111
Skokloster 2:4
Skokloster socken
Uppland

Ola Korpås

Omslagsbild: Två penningar, Albrekt av Mecklenburg, präglad ca 1363-1380 i Västerås. Foto: Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Upplandsmuseets rapporter 2009:13
ISSN 1654-8280

Arkeologiska avdelningen

Planer och foton: Ola Korpås

© Upplandsmuseet, 2009

Upplandsmuseet, S:t Eriks gränd 6, 753 10 Uppsala
Telefon 018- 16 91 00. Telefax 018- 69 25 09
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Inledning	6
Målsättning	7
Antikvarisk bakgrund	7
Undersökningresultat	9
Stenhuset	9
Fynd	14
Diskussion	17
Sammanfattning	19
Källor	19
Administrativa uppgifter	19

Inledning

I enlighet med beslut från kulturmiljöenheten, länsstyrelsen i Uppsala län (1st dnr 431-5380-08) utförde Upplandsmuseets arkeologiska avdelning en arkeologisk schaktningsövervakning i samband med schaktning för VA installationer mellan gamla stenet, RAÄ 111:1 och Skokloster slott RAÄ 106:1, Skokloster 2:4, Skokloster socken.

Beställare var Statens Fastighetsverk som även stod för kostnader i samband med undersökning samt rapportsammanställning. Ansvarig för det arkeologiska arbetet i fält såväl som rapportsammanställning var Ola Korpås.

Figur 1. Översiktskarta visande Skoklosters belägenhet. © Lantmäteriverket. Ärende nr MS 2006/1674.

Målsättning

Målsättning för schaktningsövervakningen var att kontrollera och dokumentera eventuella lämningar som framkom och påverkades i samband med nedgrävningen av fjärrvärmerör. Då gamla stenhuset har medeltida grund och ett flertal om-, och tillbyggnadsfaser var det troligt att ytterligare kunskap om husets och områdets historia kunde påträffas i den del som berördes av exploateringen.

Antikvarisk bakgrund

Stenhuset har en lång historia som sträcker sig minst 350 år före det att Skokloster slott uppförs av C. G. Wrangel 1654-1668, med ansvariga arkitekter som Caspar Vogel och Nicodemus Tessin d.ä. Vanligtvis är det slottet som varit föremål för studier medan stenhusets omfattande och långa historia ofta behandlats styvmoderligt. I samband med en restaurering på 1970-talet skedde en byggnadsarkeologisk undersökning av det stående murverket samt undersökningar i direkt anslutning norr och väster om stenhuset för att belägga utbyggnader som var kända från illustrationer från 16-1700-tal. 2004 gjordes en schaktningsövervakning inför arbete med en VA-ledning samt för att kontrollera sättningar i husets västfasad (Syse 2004). Statens Fastighetsverk sammanställde även 2004 ett Vårdprogram för stenhuset där byggnadens olika faser och detaljer belysts (Hidemark & Nelander 2004).

Stenhuset har i sina äldsta faser tillhört det cistercienserkloster som anläggs på platsen under 1200-talet. Skokloster kyrka är tillsammans med stenhusets äldsta delar det enda som är bevarat ovan jord från klostrets olika byggnader. Klostrets stora egendomar drogs in till kronan 1527 men nunnorna fanns kvar i mindre omfattning. 1577 anges att ”två konventspersoner fanns kvar i klostret och efter 1588 saknas fler uppgifter om underhåll till ”nunnorna i Sko” (Andren 1948 s. 11). Om klostret är svårt att hitta uppgifter men klostret verkar ha skadats av bränder 1488 samt 1503 (a. a 1948 s. 16) dock är omfattningen av bränderna oklar.

Stenhusets västra källardel är anlagd på en tegelugn som enligt Ove Hidemark tillhör 1200-tal och anlagts i samband med klosterkyrkans uppförande (Hidemark & Nelander 2004 s. 26). Byggnadens äldsta del är den tunnvalvda källare, troligen en rest av en källarstuga, som finns i nordväst. Att det rör sig om en byggnad som senare byggts ihop syns tydligt då källaren har en orientering som helt skiljer sig mot stenhusets (se fig 11). Källaren dateras troligen till sent 1200-tal eller 13-1400-tal (a.a 2004 s. 27). Eventuellt samtida med källarstugan uppförs i stenhusets östra del en tegelbyggnad i två våningar med källare som relativt snabbt efteråt kompletteras med ytterligare tegelbyggnad direkt i liv men utan källare. Dessa två tegelbyggnader utgör idag grunden i stenhusets östra del. Hidemark & Nelander anför en tradition att denna byggnad var till för besökande kaniker från Uppsala eller eventuellt abbedissans bostad (Hidemark & Nelander 2004 s. 28).

Under 1500-talet sker stora tillbyggnader av huset, först genom ett stort trapphus på den södra sidan. Från 1500-tal finns bevarade målningar i husets östra och norra del. Under sent 1500-tal uppförs en ny tvåvåningsbyggnad i den västra delen, ovan källarstugan och tegelugnen. Detta hus uppförs i gråsten med en ingång i öster, orienteringen överensstämmer med nuvarande men det rör sig fortfarande om två separata byggnader, tegelbyggnaden i öster och det stora ”nya” gråstenshuset i väster.

Nästa stora skede i stenshusets historia sker under tidigt 1600-tal då Herman Wrangel låter sammanbygga de två separata husen till en byggnad. En tredje gemensam våning binder samman de två skilda husen. Detta utgjorde då släkten Wrangels bostad innan det att Skokloster slott uppförs. Från en skiss 1674 finns den äldsta kända avbildningen av stenshuset. Då byggnaden framträder på en avbildning från 1674 samt på en karta från 1674 vet man att arbetet med ombyggnationen var färdig.

Under 1740-tal sker en omfattande ombyggnad av stenshuset och det får det utseende och storlek som vi ser idag. På den södra sidan rivs trapphuset som tillhört det stora husets sydvästra del. Även de trappförsedda gavlarna som tillhört de äldre faserna av huset försvinner nu.

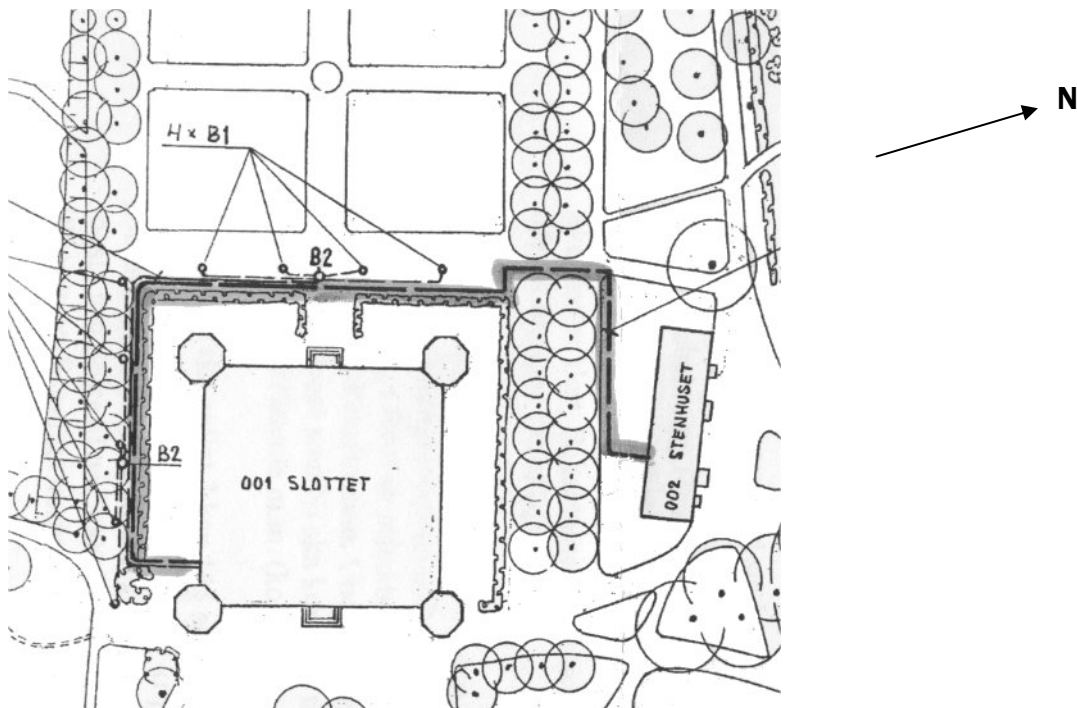

Undersökningsresultat

Stenhuset

Schaktningen utfördes med grävmaskin och schaktbredden varierade mellan ca 1,20-1,60m. Fjärrvärmerören skulle monteras på ett djup av ca 1 m och det utgjorde också en begränsning på vilket djup eventuella lämningar kunde påträffas i samband med exploateringen.

Figur 2. Plan över arbetsområdet i anslutning till och kring Skokloster slott samt "Stenhuset". Den streckade linjen visar det schaktade området.

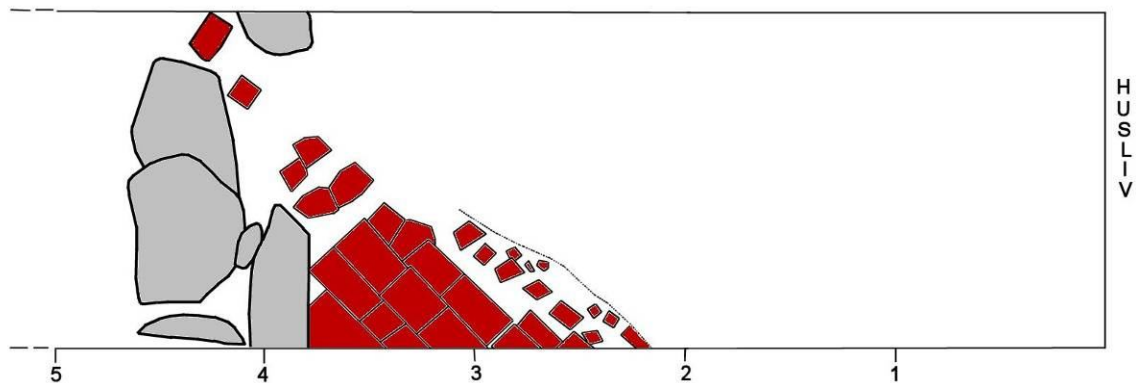
Ett schakt drogs i SSV riktning rakt ut från stenhuset (fig 3). Närmast stenhusets sydvägg var mycket stort främst genom en större nedgrävning som skett i samband med VA-nedläggning där ledningen gick utmed husets vägg åt sydöst och rörets övre del syntes på ca 1 m djup. På ett avstånd av knappt två meter ut från husväggen kunde inga orörda lämningar eller kulturlager konstateras. På ca två meters avstånd från husväggen syns en mer opåverkad lagerföljd. Under det övre marklagret fanns ett ca 0,3-0,35 m tjockt lerlager med ställvis inblandning tegelkross främst i kontaktytor mot underliggande lager. Under detta fanns ett brunt humöst siltigt lager med inblandning av kol, ca 0,2-0,25 m djupt. Anlagt i detta lager fanns en tegelkonstruktion (A 1) som vars utbredning inte kunde avgränsas inom schaktets bredd (fig 5-6).

Figur 3. Schaktets lokalisering vid stenhusets långsida.

Figur 4. Det färdiggrävda schaktet vinkelrätt mot stenhuset.

Figur 5. Plan över tegelanläggningen A1.

Anläggningen som gick i sydvästlig vinkel var ca 1,6 m bred och avslutades mot större gråstenar, 0,2- 0,6 m stora. Närmast gråstenarna var teglet oskadat medan det mot NNO mer rörde sig om tegelkross. Till största del var teglet jämnt rödbränt i ytan men det fanns inslag av grått mer obränt tegel. Då konstruktionen inte gick att avgränsa inom schaktets utbredning och verkade skadad är tolkningen något svår. Mellan tegelstenarna fanns så gott som inget spår av murbruk och stenarna låg endast i ett skift vilket talade emot att det rör sig om en vägg eller liknande bärande konstruktion. Frågan är också relationen med de gråstenar som teglet låg upp emot då de tillsynes hade en annan vinkel i förhållande till teglet.

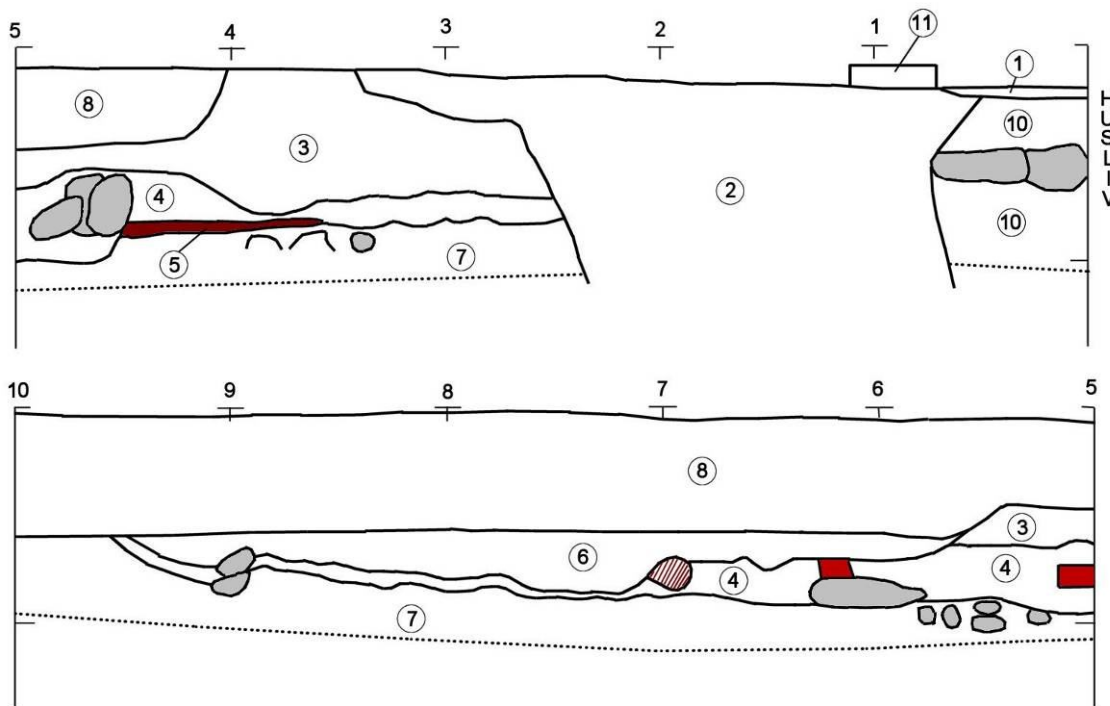

Figur 6. Del av anläggning A1 i plan, foto från sydöst.

Dock är det tydligt att den tegelläggning som fanns direkt NNO om stenarna inte återfanns på den södra sidan av densamma. Det bruna siltiga lager som konstruktionen låg i fanns på den sidan men inte med samma rikliga förekomst av hela tegelstenar utan främst inslag av tegelkross. Lagret fortsatte ytterligare två meter och avslutades med en 0,4 m stor sten. Denna sten fanns endast i profilen och ingen fortsättning fanns i schaktet. Upp mot denna sten ökade inslaget av tegel och ett par hela tegelstenar återfanns i lagret. Även inslaget av murbruk ökade upp mot denna sten. Söder om denna sten fanns mer tegel som då låg i ett grått lerlager som helt skiljde sig från siltlagret norr om stenen. På den södra sidan låg teglet mer samlat i ett sammanhängande lager och dessutom var inslaget av murbruk betydande i detta område. Detta blev tydligt först i sektion och kunde ej ses i samband med schaktningen. Det sistnämnda beror mest troligen på en störning som skett i samband med nedläggning av en elkabel. Störningen skär hela schaktet i N-S riktning och stör främst den västra delen. Trots denna störning så var andelen tegel i den västra sektionen av schaktet betydligt mindre vilket kan tala för att den konstruktion som indikeras av tegelförekomsten har sin huvudsakliga utbredning åt öster. Något som även stärker detta antagande är den förundersökning som utfördes 2004 strax väster om den här rapporterade undersökningen inte hade några indikationer på lämningar eller lager av samma karaktär (Syse 2004). I allmänhet var den västra sektionen av schaktet mer påverkad av senare tidars aktiviteter.

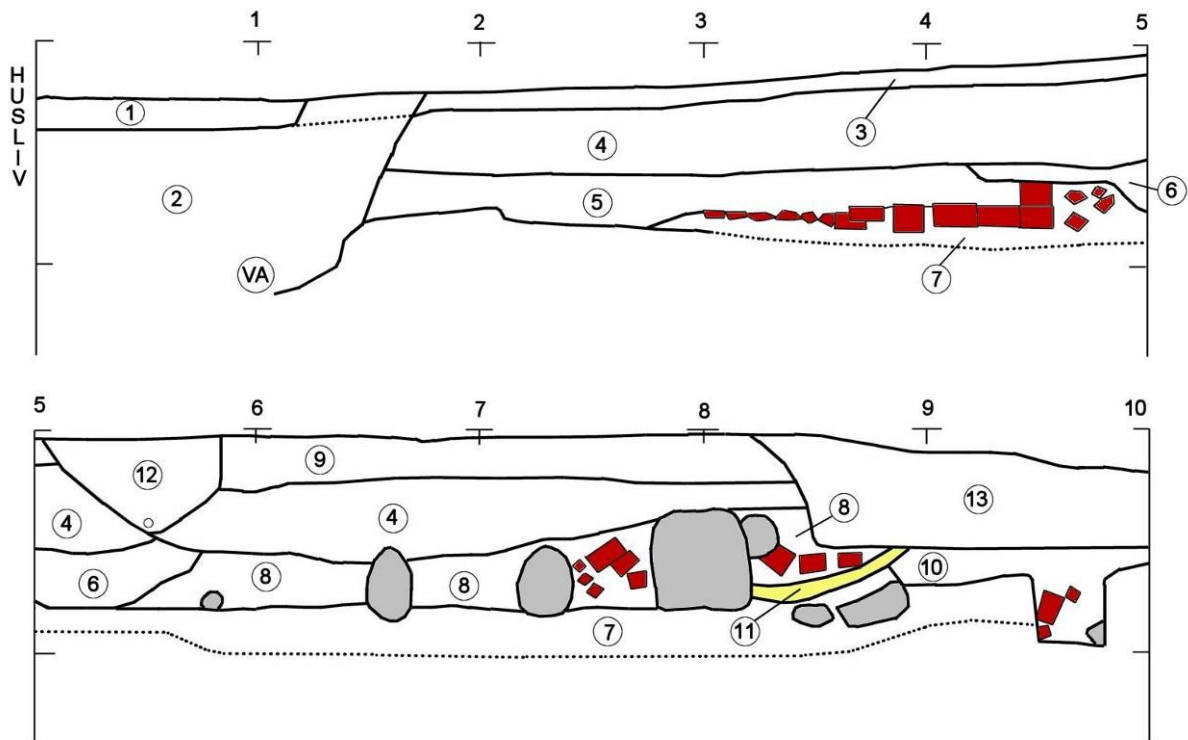
Figur 7. Foto av sektionen med tegelläggningen.

Figur 8. Sektion mot nordväst. Lagerbeskrivning:

1. Grusbeläggning närmast husvägg.
2. Nedgrävning för VA.
3. Grå lera, ställvis med inslag tegel, kol, bruk och trärester.
4. Brungrå humös silt med inslag av kol, bruk och bränd lera.
5. Lins av brun lera.
6. Grå sand och gråbrun lera med enstaka inslag av tegelkross, främst mot botten.
7. Brun silt.
8. Kabelnedgrävning.

Efter de första 10 m böjer schaktet av åt västsydväst och följer grusgångens kant ca 25 meter innan det på nytt böjer av mot slottet och följer slottets västsida och sedan runt på den södra sidan för att gå in i slottet i den sydöstra delen (se fig 2). Det arkeologiska arbetet berörde endast den del av schaktningen som skedde i stenhusets direkta närhet. Den övriga delen av exploateringen var redan färdigschaktad vid det arkeologiska arbetets början och har därför schaktats utan antikvarisk kontroll. Vid besiktning kunde endast ett troligt tegelfundament ses i sektionsväggen, ca 10 m sydväst om öppningen i den häck som omger slottets västra del. I övrigt består sektionen i schakten överst av 0,1-0,2 m grästorv och sedan varvig lera, på ett flertal ställen finns nedgrävningar för åskledare, el, tele samt VA-ledningar.

Figur 9. Sektion mot sydost. Lagerbeskrivning:

1. Grusbeläggning närmast husvägg.
2. Nedgrävning för VA.
3. Sandblandad silt med rottrådar.
4. Grå lera ställvis med lite inblandning av tegelkross.
5. Brun humös silt. Ovan tegelstenar finns inslag av tegelkross. Mot norr alltmer lerinblandning med tegelkross, sot och kol.
6. Tegelkross.
7. Brun silt.
8. Brungrån humös siltig lera. Rikligt med kol, tegelkross och murbruk.
9. Brun silt med sandinslag, bruk, tegelkross och rottrådar.
10. Grå lera med rikligt inslag av tegel och bruk.
11. Murbruk.
12. Nedgrävning för åskledare.
13. Nedgrävning.

Fynd

Mynt

De sju silvermynt som tillvaratogs i samband med schaktningsövervakningen var alla präglade under Albrecht av Mecklenburg, regerade 1363-1389. Mynten rymdes alla inom tidsperioden 1363-1380, två med präglingsort Stockholm (fig 8), två i Västerås (fig 9) samt tre i Söderköping (fig 10). Samtliga mynt är penningar med en antydning till prägling även på åtsidan och flera av mynten är relativt hårt åtgångna. Fyndomständigheterna är något oklara, då mynten hittades precis utanför den rad av gråsten som låg direkt emot anläggning 1. Två av mynten låg i det lager som A 1 är anlagd i, medan de övriga låg i de massor som grävts fram under störningen för elkabeln. Detta område under elkabeln grävdes fram från

sidan med hacka då grävmaskinens skopa riskerade att skada kablarna. Då mynten ligger nära varandra i tid så får man anta att de hör ihop rent kontextmässigt trots att de inte påträffades tillsammans. Vad representerar då fyndet, är det en "skatt" eller rör det sig om någon som tappat mynten? Det är svårt att med någon säkerhet säga något mer då den yta som undersökts är mycket liten och fyndomständigheten är något oklar. Om det rör sig om en tegelugn som påträffats är det då möjligt att mynten tappats i ugnen eller talar det mer mot att tegellagningen utgör en rest av ett golv?

Figur 10-12. Överst två penningar med krönt A, präglade i Västerås ca 1363-1380, därefter två penningar med krönt huvud, präglade i Stockholm ca 1363-1370 och nederst tre penningar med krönt S, präglade i Söderköping ca 1370-1380. Samtliga är av silver och konserverade av Acta KonserveringsCentrum AB. Myntbestämningen är gjord av Monica Golabiewski-Lannby på Kungliga Myntkabinettet.

Penningen hade det lägsta värdet i myntsystemet under 1300-talet. Det gick åtta penningar på en örtug, tre örtugar på ett öre och åtta öre på en mark. Dessa sju penningar motsvarar 1380 enligt dagens (2009 års) konsumentprisindex 40 260 kronor. Däremot räckte de betydligt längre när det gällde att avlöna folk. Omräknat i löneindex motsvarar de betalning för en arbetstid motsvarande 725 300 kronor för en manlig industriarbetare i dagens penningvärde (www.historia.se/jamforelsepris.htm). Så någon större skatt som påträffades rör det sig inte om även om värdet av penningarna sett till dagens siffror är delvis ansevärt beroende på om det rör sig om att köpa varor eller tjänster.

Keramik

Vid schaktningsövervakningen tillvaratogs även två keramikskärvor och nämns kan den skärva av Sieburgs gods som påträffades i det lager som A 1 är anlagd i. Den påträffades vid framrensning av sektionen. Keramik av Sieburgstyp tillhör 1300-1400-tal vilket dateringsmässigt passar väl in med mynten.

Även yngre rödgods framkom vid underökningen uteslutande i den stora störning som fanns närmast stenhusets sydvägg. Dessa tillvaratogs ej.

Övriga fynd

I samband med schaktningsövervakningen tillvaratogs även tre brynen från lerlagret som lagts över området söder om stenhuset.

Diskussion

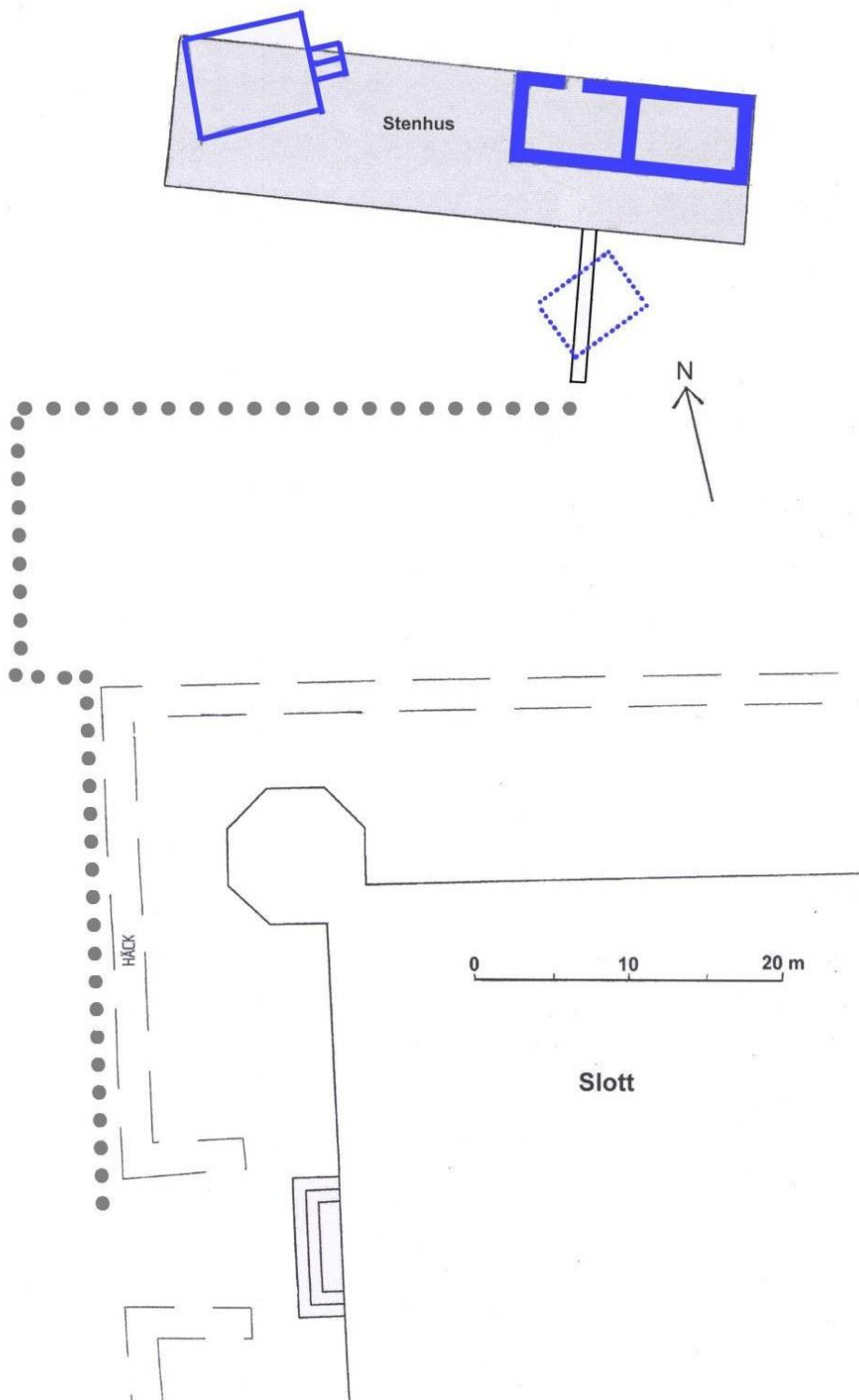

Då den undersökta ytan är liten är det svårt att närmare ge en tolkning för vad konstruktionen representerar. Då teglet ligger anlagt i ett och samma lager kan det antas att det rör sig om en nivå och att tegellaggningsen utgör en del i en större konstruktion, som syns i större delen av den östra sektionen i schaktet. Sektionsritningen över den östra sidan visar en nivå med tegel som sträcker sig ca 6 meter och avslutas i sydost med ett ökat inslag av murbruk mellan tegelstenarna. Kanske kan detta ses som en vägg?

I vårdprogrammet för Stenhuset visas på hur man tänkt sig att den tegelugn som undersöktes på 1970-talet såg ut, den verkar ha haft uppmurade kamrar och vara ca 8x6 m stor (Hidemark & Nelander 2004 s. 26). Då orienteringen stämmer överrens med anläggning 1 och det ingår tegel av olika bränningsgrad kanske är det rester efter en ytterligare tegelugn? Tegellaggningsen skulle i så fall kunna utgöra en del av ugnen som av någon anledning inte plockades ur. Det stora inslaget av tegelkross inom ett större område skulle då även det kunna indikera ugnens totala utbredning. Inslaget av kol och sot är ganska ringa och det går inte att se några spår efter någon större eld-, eller värmepåverkan i de närmast kringliggande lagren vilket talar emot ugnstanken. Synligt vid framtagandet av tegellaggningsen är också att de enskilda stenarna ligger lite omlott och låser varandra (fig 7).

Just de omsorgsfullt lagda tegelstenarna skulle kunna peka mot att det rör sig om ett möjligt golv? Även myntfynden bör tas med i bilden då sådana mer är något man förknippar med en byggnad snarare än en tegelugn. Fyndområdet för mynten ligger inom den tänkta begränsningen för tegelugnen vilket även keramikfragmentet av Sieburggods gör och det skulle ju kanske främst tala för en byggnad snarare än en ugn. Om mynten tappats i ugnen innan bränningen borde de ju också uppvisa mer skador av värme. Förekomsten av keramik skulle ju kunna förklaras med att den uttjänta ugnen sekundärt använts till sophantering men förutom skärvan finns inte mer djurben eller deponerat avfall inom konstruktionen än i de omkringliggande lagren.

Dock är ju dateringen för mynten intressant med tanke på att den tegelbyggnad som uppförs i stenhusets östra del enligt Hidemark uppförs just under slutet av 1300-tal. Om det nu är en tegelugn så kanske denna har använts för det tegel som behövdes vid detta husbygge? Rör det sig istället om en byggnad så har den tillhört klostret med en oklar funktion. Tydligt blir dock att den senare delen av 1300-talet är en expansiv tid då ett flertal hus uppförs i utkanten av klosterområdet.

Figur 13. Plan över stenhuset tillsammans med schaktets placering (grå punktlinje). Den del av schaktet där dokumentationen gjordes ligger 10 meter ut från stenhuset. Med på planen finns också de två 1300-tals byggnader som numera ingår i stenhuset. Vid dokumentationen framkom spår som kan tolkas häröra från en byggnad som legat söder om stenhuset. Huruvida denna legat i snett i förhållande till stenhuset (här inprickat) eller parallellt är svårt att avgöra.

Sammanfattning

Den arkeologiska schaktningsövervakningen som utfördes i september 2008 i samband med arbeten med fjärrvärme gav ytterligare kunskap angående de aktiviteter som skett i stenhusets närhet. Den konstruktion av tegel som kunde påvisas i schaktet kan antingen representera ytterligare en tegelugn eller så rör det sig om en konstruktion/byggnad som inte ingått som en del i stenhuset. Mynten som framkom vid schaktningen ger även en indikation om vilken tid som aktiviteterna härrör från. Även begränsningen för fornlämningsområdet kring stenhuset kunde kompletteras då tegelkonstruktionen har sin troliga utbredning mot sydost.

Källor

Andrén. E. 1948. *Skokloster*. Stockholm

Hidemark. O & Nelander. P. 2004. *Vårdprogram för Stenhuset vid Skokloster slott*. Uppsala.

Syse. B. 2004. *Stenhuset. Arkeologisk schaktningsövervakning*. Upplandsmuseet 2004:12. Uppsala

www.historia.se/jamforelsepris.htm

Administrativa uppgifter

Plats: Skokloster 2:4, Skoklosters socken, RAÄ 111:1

Fornlämningstyp: Medeltida kulturlager samt konstruktioner

Undersökningstyp: Arkeologisk schaktningsövervakning

Orsak till undersökningen: Nedläggning av rör för fjärrvärme

Undersökningsperiod: 29-30 september 2008

Kordinatsystem: Fristående

Projektledare, Upplandsmuseet: Ola Korpås

Upplandsmuseets dnr: Ar-423-2008

Upplandsmuseets projektnr: 8272

Beställare: Statens Fastighetsverk

Handläggare på länsstyrelsen i Uppsala län: Ann Segerberg

Länsstyrelsens beslutsdatum och dnr: 2008-04-17, 431-5380-08

Fynd: Förvaras i Upplandsmuseets magasin i Morgongåva under UM42125